

Тања Којућ

NOMEN EST OMEN

(ФЕДОР И ПОТИСНУТИ ВЕЉКА ПЕТРОВИЋА)

Вељко Петровић је приповједач чија је позиција у српској прози почетком XX вијека била смјештена између два нараштаја. Оно по чему је близак својим претходницима (Ђоровићу, Ђипику, Кочићу) јесте питање осјећања за стварност, упечатљивост ликова, проблематизовање питања односа друштвене и природне средине. Ране Петровићеве приповијетке које су нашле своје мјесто у збирци *Буња и други у Раванграду* писане су када су му сјећања на село морала бити још свјежа „а сазнања о сеоском животу и сеоским људима изворна, стечена у родитељској кући или личним, непосредним увидом, макар и кроз танки вео друштвених збивања равничарског провинцијског градића какав је био његов родни Сомбор.”¹ У приповијеткама *Федор* и *Потиснути* из збирке *Буња и други у Раванграду* Вељко Петровић је првенствено сликао друштвено и морално пропадање српског грађанства у Војводини. Посебно је истицао и осуђивао начин живота горњег грађанског слоја који се највише нашао на удару однорођавања и мађаризације. Представници те класе из личних разлога и интереса обично су хрлили ка прихватању туђинског начина жи-

1 Ерих Кош. *Приповејка и приповедање*, Нови Сад, Матица српска, 1980, стр. 174.

вота. Универзитети у Пешти били су пуни богаташких синова на чије се школовање издвајала велика количина новца, а који очекивања родитеља нису испуњавали. Свеопшту слику војвођанског друштва уочи Првог свјетског рата Петровић је представио реалистички, притом уз своје критичко осјећање.

ФЕДОР

Приповијетка *Федор* написана је 1911. и објављена у збирци *Буња и други у Раванграду*. У овој књизи преовладавају теме уже завичајне средине која утиче на човјека „обликује га, привлачи себи, стварајући посебан тип маловарошких трагикомичних личности.”² Фактор средине игра велику улогу у цијелој збирци приповиједака, па је тако и у овој проблематизован живот једне маловарошке средине. Приповијетка *Федор* једна је у низу оних приповиједака у којима је Петровић показао своју полетност и живост духа, а која је продукт његових критичких расположења према опсервираном друштву. На примјеру приповијетке *Федор* можемо видјети да су Вељка Петровића „посебно занимали ликови који су на граници обезличености постали карикатуре људског бића.”³ „Природописном причом из Војводине”⁴ Петровић је сагледао и друштвено условио једног од многобројних пречана, љигаваца и биједника, које су други водили кроз живот. Поднаслов приповијетке указује нам на то да је Федор само лутак у рукама других који га покрећу. „У једноличном, унапред планираном и режираном животу овог лица никада се неће испољити лична воља и делатни покрет. Надзор и воља породице пишу читав Федоров животопис.”⁵ Писац је стварао Федоров портрет на начин на који је и пјеснички критиковао горње слојеве друштва да су изневјерили своју ко-

2 Радован Вучковић. *Модерна српска проза*, Београд, Просвета, 1990, стр. 392.

3 Исто.

4 Вељко Петровић. *Буња и други у Раванграду*, Нови Сад, Матица српска, 1964, стр. 109.

5 Вук Филиповић. *Уметности Вељка Петровића*, Приштина, Академија наука и уметности Косова, 1980, стр. 132.

лијевку. Федор је типични представник ове врсте људи и средине из које потиче. Писац је у његов лик унио озлојеђеност, срџбу и сатиру. Федор је из имућних слојева Раванграда, личност која за Петровића представља тип отуђивања српског народа у том времену. Федор је унук имућног салашара, касније магистратског пандура, а син фишкала који је „србовао само на крсном имену и загревао се старим жаром само још о Васкресенију.”⁶ Федорова мајка је била из казанџијске куће, у којој се говорио славјаносерпски и која је „сматрала скоро за смртни грех јести кашиком која није од сребра, и изаћи на улицу без рукавица.”⁷ Мајчина углађеност и финоћа рефлектоваће се и на сина Федора.

Што им је син крштен као Федор (а што је било, наводно, веома фатално по њега), везано је са начином живота у врховима друштва, кад су се дјеца крстила као Федори, Аурели, Емили. Приповједач именоване објашњава према принципу да је име знамење, те самим именовањем његова судбина и живот унапријед су одређени. Од самог рођења био је смијешна појава: „Федор је прво новорођенче у Раванграду које је мерено на киле, и у његовом је кориту за прање пливао термометар у дрвету, на понос свију тетака.”⁸ У дјечаштву, због начина на који је изгледао – увијене дуге локне, чакширице изнад кољена, бијеле чарапе и ципеле, шнолица од седефа на трубуху и огромни шешир са нојевим пером – многи су га сматрали фрајлицом. Одрастао је уз фрајле, са играчкама које је могао само да посматра и да користи искључиво недјељом и празником. Није знао да се игра, није могао да се уклопи у друштво својих вршњака. Ношене су му књиге, био је браћен од дјечурлије, вријеме је проводио за клавиром, читао је њемачке књиге. Обичне дјечје радости биле су му стране: „О, да га само једном пусте да циглама гађа пса, да се тоциља по шанчевима зими, и да се вере на кров, са кога мора да се виде сва дворишта по којима се суши рубље и сви кровови на којима се сунчају голубови, па да са њега слободно виче, а људи по улицама да се обзиру не

6 Вук Филиповић. *Умешности Вељка Петровића*, Приштина, Академија наука и уметности Косова, 1980, стр. 112.

7 Исто.

8 Исто.

знајући ко то виче.”⁹ У гимназији је увијек имао прецепторе који су били контролисани од стране његове мајке. Мајка је посебну бригу водила око тога ко му предаје и мијешала се и у ток самог предавања. Строга гувернанта Њемица ограђивала је његову психу од свега слободног и природног. Посебно се водило рачуна о његовом мађарском језику, те су му због тога родитељи куповали мађарске књиге, држали мађарске слушкиње и професоре. Све је водило ка томе да се занемари познавање језика који није доносио никакве друштвене привилегије. На овом мјесту видимо Петровићеву огорченост пред темом однорођавања, будући да је Федорово гурање ка учењу мађарског било пут ка однорођавању и заборавању свог родног језика. Гуран је из разреда у разред да би онда уз очеву помоћ био примљен на факултет. Упркос томе што никада није показао зрелост, проглашен је зрелим: „Добио је штап, очев златан сат, скројили су му фрак, сликали га, и у пратњи очевој послали у Пешту.”¹⁰ Петровић сатирично представља опремање младог студента: „Старац се страшно ознојио док му није испунио индекс, док га је уписао на права и оставио са 100 форинти у једном пансиону, где је уговорио да детету дају више пута јести, јер се дете научило на добру храну и јер дете расте.”¹¹ Федор представља тип једног дијела друштва, младих који су одлазили на универзитете, а у чије су успјехе родитељи полагали велике наде. Будући да је научен да се покорава сили, исто је чинио и са колегама на факултету. Водили су га из локала у локал, радили са њим шта су хтјели: „Федор је назирао да је он смешна појава међу друговима, али није могао бити без њих, јер се бојао самоће и јер је био неспособан да се ма и на шта одлучи без договора и туђег савета.”¹² Био је предмет исмијавања и поруге. Донекле је успио да се отргне од унутрашњих канона и спутаности, али по повратку у Раванград он се повиновао унапријед испланираном начину живота.

Када се Федор вратио са студија у Пешти, не свршивши ништа, оженили су га из једне од двију вла-

9 Исто, стр. 114.

10 Исто, стр. 115.

11 Исто.

12 Исто.

дајућих породица српских, које „наизменично воде у граду и у жупанију српску политику”¹³ (та се политика састоји у томе да се на оно неколико чиновничких мјеста, препуштених Србима, смјесте рођаци и пријатељи дотичне породице). Градећи Федоров портрет, Петровић се на овом мјесту осврнуо на вођење српске политике у свом родном граду. Открио је начине и путеве напретка у друштву. Тако је и Федор ушао у елитни круг друштва, држао отворену кућу, имао недјељу кад му долази кружок и, док његова жена свира и пјева у дуету с конципијентом главног тужиоца, он доказује свима да је музика ипак најплеменитија умјетност. Федор је говорио доста замршено, јер мађарски није добро научио, њемачки је заборавио, српски никада није знао „по граматике.”¹⁴ Неписмен, нешколован, а опет је био на одређеној позицији у друштву. Петровићева сатира на овом мјесту достиже врхунац. Портретом дегенерисаног Федора желио је да илуструје просјек једног друштва које није имало идеале. У Федору је оличено и филистарство, „оно запарложено, устајало стање духа против кога се младићки темперамент Вељка Петровића бунује у родољубивој поезији.”¹⁵ Из начина живота овакве врсте људи, сатирично каже писац, зна се и њихова смрт; она неће бити сматрана трагедијом. Предочавање његовог краја, типичног за представнике одређеног друштвеног слоја, дато је сатирично и немилосрдно. Дајући га у саркастичном свјетлу, писац је истакао да су Федори штетни и у друштвеном погледу, да су склони корупцији и злоупотреби власти. Као такви нису пожељни у друштву и представљају опасност по њега. Као и сви други, њему слични, Федори, и овај завршава напрасно, од капље, на сазнање о жениној невјери или због неког сличног узрока.

На тему недостатка хумора у модерној причи и приповиједном стваралаштву Вељка Петровића, а уједно и на тему ове приповијетке, Исидора Секулић је писала (1913, у тексту *Вељко Петровић као приповедач*): „Федор је груби и изграђен, али је много већа невоља што је одвише немилостиво и смишљен и опсервиран.

13 Исто, стр. 116.

14 Исто, стр. 118.

15 Велибор Глигорић. *Опједи и стиудије*, Београд, Просвета, 1963, стр. 30.

Ту приповетку као да и није писао уметник, него као да је факсимили самог суровог и аморфног живота Федоровог.”¹⁶ Исидора Секулић је предвидјела да ће уз приповијетке из збирке *Буња и други у Раванграду* (*Буња, Микошићеве сирене, Сефер Љуци, Праваши у Раванграду*) приповијетка *Федор* бити „искрена, жива слика нашег прекосавског и прекодринског живота, у којем је толико пролажења и уједно толико чекања, толико проћерданих, палих енергија, и толико поуздања да има откуда да се троши, толико зебње и толико грејања.”¹⁷

Дакле, то је лик одређеног српског либералца у Војводини на почетку XX вијека за који Исидора Секулић каже да је одвише немилостиво и смишљен и опсервиран. Мишљења сам да га је Вељко Петровић напросто пренио право из живота, из грађанско-господског војвођанског друштва које је познавао и чијем деградирању и кварењу је био свједок. Ликови, као што је Федор, били су условљени својом околином, која их је одгајила, учила, школовала, која им је крчила животни пут и навикавала на лак живот, безбригу и уживање: „Портрет Федора је сатирични индекс појаве која противречи суштини драматичног постојања човека. Он је типичан у једном нарочитом смислу, уколико је више индиферентан и празан у својој безличности, уколико је незахвалан чак и за модел гротеске.”¹⁸ Такви људи лако отпадају од народне масе, што је писац жигосао; али су они, свакако, и у друштвеном погледу штетни као паразити, чиновници наклоњени корупцији и злоупотребама на рачун слабих и угњетаваних.

ПОТИСНУТИ

У збирку *Буња и други у Раванграду* уврштена је и приповијетка *Потиснути*, написана 1910. године.

16 Исидора Секулић, „Вељко Петровић као приповедач”, *Анџолоџијска едиција Десет векова српске књижевности*, приредила Слободанка Пековић, Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 2011, стр. 215.

17 Исидора Секулић, „Вељко Петровић”, *Књижевности између два рата*, Приредила Светлана-Велмар Јанковић, Београд, Нолит, стр. 49.

18 Вук Филиповић. *Уметности Вељка Петровића*, Приштина, Академија наука и уметности Косова, 1980, стр. 133.

Приповијетка приказује људе који се идеолошки оштро разилазе, принуђене на заједнички живот. У питању су велики сукоби на малом простору. Петровић овдје као и у приповиједи *Федор* слика духовну учмалост Раванграда, гдје књижара представља мјесто празних дискусија људи који припадају различитим политичким опредјељењима. У питању је потез од социјалистичког, преко националистичког до природно-економистичког опредјељења.

Приповијетка је написана у првом лицу и започиње повратком наратора из великог свијета у родни Раванград. Раванград је мали бачки град са сплетом националности у своме живљу, окружен плодним земљиштем. У њему се формирао имућнији друштвени слој који представља обиљежје друштва аустроугарске провинције. Петровић је у сликање друштва Раванграда уносио и своју личну огорченост. Није био хладан посматрач. Оно што приповједач затиче су оронули и остарјели рођаци, старо и непромијењено гробље, погурену родну кућу. Јак је емоционални набој у ријечима према својој земљи: „О ти запуштено гробље, колико си ми милије од оних нумерисаних, по плану и нацрту, каменом и железом омеђених гробова што укочено леже, чинећи мирно као гарда врховнога комаданта.”¹⁹ Петровић говори о себи и другим будућим становницима тада неуређеног и разваљеног сомборског српског гробља, које му је милије од оних других, нумерисаних, по плану и нацрту, у којима његова српска душа жели да буде положена. Читава варош, Раванград доживјела је значајне промјене. Дошло је до подмлађивања, промјене у архитектури, нема више капија отворених по цијели дан, све је затворено „јер се данас иза капија мање смеје и више прикрива.”²⁰ Затвореност друштва више је него очигледна. Расуле су се старе породице, куће брзо мијењају господаре, улице су изгубиле старе називе. Праве вриједности су изгубљене. Вељко Петровић на овај начин слика трансформацију патријархалних паланки у модерне градове. Живот у граду је суморан, тужан и домаћински. Лексиком коју употребља-

19 Вељко Петровић. *Буња и дрући у Раванграду*, Нови Сад, Матица српска, стр. 92.

20 Исто, стр. 94.

ва Петровић је испољио свој однос према том процесу: „Извањени су добри, гранати платани, густа хлада и дебелих стабала која се љуште, редовно као змије, те им комађа испуцале коре пуцкају под одмереним корацима усамљеног шетача, а место старих платана пече се пупаве, окресане круне американских трешања.”²¹ На више мјеста у својим раним приповијеткама Петровић је експлицитно дао стање у редовима српског грађанства: „Дочаравајући учмалу атмосферу раванградске Српске читаонице, он је насликао и ликове некадашњих Милетићевих сарадника и следбеника као креатуре, прерано клонуле и безвољне.”²² Српску читаоницу слика као склониште инвалида: „Некадашњи борци, Милетићеви тјелохранитељи а сада анегдотисте, причала без суштајања, масногузи и скептици. Они тугују што им синови живе расипним, чулним животом и окрећу главе кад виде своје кћери како се забављају с површним и задуженим туђинцима.”²³

Ту слику употпуњују ликови неколико интелектуалаца који се сваког дана у исто вријеме састају у књижари Панте Јерковића и ту воде бескрајне и јалове дискусије и препирке о прогресу и виталитету, о великој економији природе и о апсолутној истини. Господин Панта је био отпуштени учитељ. Познат је по томе што није хтио да се причешћује па се због тога вукао са попом по новинама. Дошао је у Раванград и ту отворио књижару. Успио је да животари, упркос томе што је свима био чудан човјек и чудан трговац. Није хтио да мијења локал, није желио да мијења локацију, књижара се налазила на споредном тргу. Имао је своје ритуале, радњу је отварао тачно у пола осам, а затварао је у шест. Својим изгледом Панта је дјеловао неуредно, сиромашно, мршава, слабо, али је другачији био иза своје тезге: „Али иза своје тезге он је слободнији и жустрији; говор му је и ту мек и танан као попчево зрикање, али у његовом живахном наглашавању незнатних речи које прати истим обазривим покретима свога тела, у брзومه предисању при говору, који га стаје умора и кашља, избија жеља за говором.

21 Исто, стр. 93.

22 Александар Пејовић. *Животи и дело Вељка Пејровића*, Београд, СЛОВО ЛУБВЕ, 1977, стр. 170.

23 Исто, стр. 171.

И то говором ради говора, ваљда да чује само свој сопствени глас, јер зна, докле год да буде чуо, да је још увек жив."²⁴ Заступа став да су класици права књижевност, коју нико не чита. Говори о свијету који не жели да чита озбиљне ствари односно класике, чак и када би их добили на поклон. А он сам не жели да уводи промјене, да покуша са новијим страним и српским писцима. Вјеран је свом мишљењу и опредјељењу. Одушевљен је њемачком културом и њиховим писцима: „Шта су наши песници? Оно част, част Змају и владици Раду, али тек, Гете је Гете!"²⁵ Не види спаса Србима, а своје дивљење резервише за велику Германију. На овом мјесту Петровић још једном подвлачи тему односа, односно став људи према њиховој традицији у времену наметања других и другачијих.

Његов антипод је човјек неодређеног изгледа, баритон који има вјере у себи и који вјерује у еволуцију народа. У исто вријеме запуштен и уредан, он је Светозар, названи Бакуњин. Његово главно занимање је било занимање бунџије, који је стално жигосао зеленаше, попове и адвокате. Био је социјалиста, који се хвалио својом преписком са Светозаром Марковићем. Издавајући брошуре у којима је на морална вјешала дизао народне пијавице и угњетаче друштва, завршио је двије године у затвору. Након затвора оцу помаже са пословицама у магацину. Упркос томе што је доживио животни неуспјех, он не напушта своја увјерења „Он је свуда живи протест. И кад нема посла, пише дописе у локалне новине под псеудонимом Чернишевски и гради тужбе."²⁶ Жали се на обичне ствари, блато, прашину, контролише проту, све то у намјери да не буде непродуктивна јединка у друштву. Трећи од њих је пензионисани учитељ немирна духа. Будући да је био политички противник тадашњег „црквено-автономног” режима, отишао је у пензију. Сада ради за једног фишкала и хвата сељаке из свог краја како би их довео на адвокатску кланицу. Огорчен је, јер они због којих се жртвовао, на њега су заборавили. Презире своје занимање, живот у оскудици, али је

24 Александар Пејовић. *Живот и дело Вељка Пејровића*, Београд, СЛОВО ЉУБВЕ, 1977, стр. 98.

25 Исто, стр. 100.

26 Исто, стр. 101.

потпуно спреман да у жару расправе противнику каже увреду због које би касније одговарао на суду. Четврти је медицинар који је због Милетића једном био у затвору. Потуцао се по уредништвима, а сада му је само остало занимање да мајци помаже свако јутро на пијаци. Вјерује једино у силу своје меморије. Сматра да нема апсолутне истине и да је апсолутан само Бог ако га и има.

Расправа између Панта, Светозара, учитеља и медицинара текла је у жустро. Свако је заступао своје мишљење, које је било различито од мишљења осталих учесника разговора. Спор је водио на тему еволуције, расправе о будућности човјечанства, апсолутне истине, негирања свега душевнога. Јерковић је видио како се људи боре за човјечанство и за народ, а да од тога човјечанство нема ништа. Само у мишицама, оштрим вилицама и јаким песницама он види моћ. Наратор је и идућу ноћ прошао поред трговине господина Панте. Све је било исто: „Сва четворица стајаху у истој пози, у истом размештају, и исто онако предани разговору као и јуче.”²⁷ Већ трећи дан врата су била закључана. Смрт Јерковића све је смирила. Панта Јерковић, стари књијар, представља упечатљив симбол једног узалудног и јаловог отпора. Он умире са својим илузијама, као што је живио са својим заблудама.

Исидора Секулић на тему хумора у овој приповијести писала је: „У причи *Потиснути* и штимунг, и оно абажурско, кратковидо осветљење, и кретање дијалога, све је добро упућен хумор, али су задњи ефекти, можда због одвише осећане мизерије, изишли мало нервозни, и мирна насмејаност хумора нарушила се.”²⁸ Бошко Новаковић пише: „Од Прустових тема *Време које разара* и *Памћење које чува*, од Прустове мисли да куће, авеније, путеви пролазе, авај, као године, овде су сазнања о променама супротног смера: људи постају суморнији, старе, растачу се, нестаје их, а град се подмлађује, почиње се лицкати и дотеривати, а тихи његов дремеж претво-

²⁷ Исто, стр. 107.

²⁸ Исидора Секулић, „Вељко Петровић као приповедач”, *Анџолоџијска едиција Десет векова српске књижевности*, приредила Слободанка Пековић, Нови Сад, Издавачки центар Матице српске, 2011, стр. 216.

рио се у нервозну журајивост.”²⁹ Новаковић препознаје да је Вељко Петровић као и други писци пратио нестанак старога као губитак љепоте некадашњег живота. Прошло је љепше доба. Вријеме које разара однијело је све што се више не може наћи и вратити. Оно што је остало код свих, то је само памћење и сјећање. Вељко Петровић овом приповијетком је поручио да нису толико важне промјене у стварима и облицима ствари, него у људима: „То што је заувек ушло у прошлост нису куће, улице, ствари, облици ствари, већ сунчана младост човекова, његови позлађени дани, његове неповратно изгубљене вредности и лепоте живота.”³⁰

Из ове анализе видјели смо да приповијетка *Пошиснуџи* говори о раванградском животу, о промашеним људима, који воде бесциљни и бесплодан живот. Својим неумитним законима живот их је прегазио и потиснуо. Они показују напор да расвијетле узроке добра и зла у свијету у коме живе, покушавају да у својим дискусијама дођу до великих животних истина и трајних закључака, али не почињу никакву акцију која би могла да доведе до побољшања њиховог личног живота или живота оних са којима живе. Затворени су и загушени простором у којем се налазе, нити напредују, јер – сваки потез им је погрешан.

29 Бошко Новаковић. *Приповедачка панорама Вељка Петровића*, Нови Сад, 1969, стр. 14.

30 Исто.